

Reactie op Van den Braembussche

W.J. van der Dussen

In mijn reactie op het betoog van Van den Braembussche zal ik de door hem geformuleerde standpunten als uitgangspunt nemen en hiermee tevens in het kort mijn visie met betrekking tot de vier door de organisatoren van het symposium geformuleerde vragen naar voren brengen.

Als Van den Braembussche in de samenvatting van zijn lezing stelt dat 'de geschiedtheorie in het verleden al te vaak en al te zeer abstractie heeft gemaakt van de historiografie en de geschiedmethodologie', dan zou ik hier in de eerste plaats de kanttekening bij willen maken dat dit dan toch alleen geldt voor de filosofen die zich met de filosofie van de geschiedenis hebben beziggehouden en dan nog niet eens voor alle (als uitzonderingen valt bijvoorbeeld te denken aan Collingwood, Mandelbaum, Dray, Munz, Goldstein, Todd en McCullagh, die zich wel degelijk met historiografische en/of methodologische problemen hebben beziggehouden). Hij vergeet bovendien dat ook historici over geschiedtheoretische onderwerpen hebben geschreven en dat hun beschouwingen niet alleen vol staan met historiografische voorbeelden, maar dat zij zich zelfs meestal expliciet baseren op ervaringen uit de eigen onderzoekspraktijk. Voorbeelden hiervan zijn de studies van Bloch, Renier, Hexter, Elton, Fogel, Kitson Clark, Tosh of Smith. Het bezwaar van dergelijke studies is echter dat deze zich vrijwel steeds beperken tot een loutere beschrijving van de historische onderzoekspraktijk zonder tot een analyse te komen van de kentheoretische en wetenschapsfilosofische principes die aan deze praktijk ten grondslag liggen. Met andere woorden, waar sommige filosofische studies mank gaan aan een onvoldoende voeling met de geschiedwetenschappelijke praktijk, daar schieten theoretische studies van historici tekort aan filosofisch inzicht en analytische scherpte. Het tweede beschouw ik bepaald als een even groot gebrek als het eerste. De moderne literatuur in aanmerking nemend, ben ik overigens van mening dat er meer reden is voor bezorgdheid met betrekking tot de bijdragen van historici dan die van filosofen, omdat - zoals gezegd - de laatsten steeds vaker de concrete geschiedbeoefening bij hun analyses betrekken. Als Van den Braembussche verder opmerkt dat de geschiedtheorie ook de ontwikkeling van de geschiedwetenschap tot voorwerp van wijsgerige reflectie dient te hebben, dan kan ik het alleen maar van harte met hem eens zijn. Van iemand die zich uitvoerig met de geschiedfilosofie van Collingwood heeft beziggehouden, is ook moeilijk anders te verwachten. Collingwoods *Idea of History* heeft immers juist dit aspect tot onderwerp. Zoals bekend is deze posthuum gepubliceerde studie gebaseerd op geschiedfilosofische colleges

van Collingwood en het is in dit verband interessant wat hij op 12 juni 1937 schrijft aan de Italiaanse filosoof De Ruggiero: 'I am lecturing on the philosophy of history, and mean to publish my lectures a few years hence. Their ground-plan is based on the idea that the concept of history, as it now controls the work of historians, is the product of a long process of historical development. It is not the same as the concept of history current 50 or 100 or 200 or 500 or 1000 or 2000 years ago. It is a new and peculiar concept, and we can trace its rise by tracing the history of historiography and of historical criticism and methodology. So I do this, beginning with Herodotus and coming down to the present day: and hoping that in this I can give people a *concrete* methodology of present-day historiography, integrated in its own past, which will show them what the problems and methods of present-day historiography are.'¹

Helaas - en ook hierin ben ik bereid Van den Braembussche te volgen - is deze historische dimensie van de geschiedtheorie tot op heden sterk onderbelicht gebleven, al moet worden gezegd dat bijvoorbeeld Koselleck, Rüsen, Butterfield en Pocock belangrijk werk op dit terrein hebben verricht. Het zou echter veel meer aandacht verdienen en wat dit betreft zouden geschiedfilosofen en historiografen in onderlinge samenwerking ongetwijfeld in de toekomst nog belangwekkend werk kunnen verrichten.

Waar ik wel bezwaar tegen heb, is de aard van de paradoxen die Van den Braembussche in de geschiedtheorie meent te kunnen onderkennen. Volgens hem doen geschiedtheoretici bepaalde waardegebonden keuzes. Deze zouden uiteindelijk wereldbeschouwelijk van aard zijn, waardoor discussies al gauw tot een dovemansgesprek leiden. Als karakterisering van bepaalde theoretische discussies, zoals deze ten onzent zijn gevoerd, heeft Van den Braembussche naar mijn mening wel enigszins gelijk. Het lijkt er soms inderdaad op alsof het in deze discussies er op aankomt een bepaald standpunt met veel verve als het alleenzaligmakende naar voren te brengen, waarbij naast dit rijk van het licht natuurlijk een rijk der duisternis moet worden geconstrueerd. Van den Braembussche reduceert op deze wijze de geschiedtheoretische werkelijkheid tot de keuze tussen een historische maatschappijwetenschap en het narrativisme (in zijn *Theorie van de maatschappijgeschiedenis* tussen een pragmatische en a-pragmatische geschiedfilosofie), Ankersmit tot de narrativistische en epistemologische geschiedfilosofie² en Lorenz tot het standpunt dat geschiedwetenschap en sociologie in principe samenvallen versus het historisme.³ Een dergelijke 'retreat to commitment'⁴ past weliswaar in onze rijke theologische traditie, maar als iemand die geneigd is tot het agnosticisme, laat ik me liever niet dwingen tot dergelijke quasi-fundamentele keuzes. Ik ben mij niet alleen ervan bewust dat een dergelijk standpunt gemakkelijk wordt overstemd door meer uitgesproken 'commitments', maar ook van het feit dat het uitgangspunt 'wie niet voor mij is, is tegen mij' maakt, dat je nolens volens toch al gauw tot een bepaalde positie wordt gereduceerd.

De wijze waarop Van den Braembussche zich met betrekking tot de diverse theoretische uitgangspunten op Weber beroept, is overigens nogal dubieus. Natuurlijk kan hier geen sprake zijn van een objectieve bewijsvoering, omdat wat onder het laatste verstaan moet worden juist afhankelijk is van een bepaald theoretisch uitgangspunt. *Discussies* over deze uitgangspunten zijn echter wel degelijk mogelijk, juist ook volgens Weber. Volgens Weber geldt dit zelfs voor 'praktische Wertungen', laat staan voor problemen van wetenschapstheoretische aard.⁵

Hoe moet geschiedtheorie naar mijn mening dan wel worden opgevat? In mijn inleiding tot de filosofie van de geschiedenis ben ik hier uitvoerig op ingegaan.⁶ Volgens Vries zelfs veel te uitvoerig, zodat ik het niet aandurf dit onderwerp hier nog eens aan te snijden.⁷ Laat ik mij dus beperken tot de opmerking dat ik de filosofie van de geschiedenis opvat als een kritische analyse van de principes en vooronderstellingen van het historisch denken. Naar mijn mening behoort dit centraal te staan en niet het verwoorden van een bepaald soort a priori ingenomen theoretisch standpunt. Als ik destijds bijvoorbeeld een nogal kritisch uitgevallen bespreking heb gewijd aan bepaalde theoretische uitgangspunten van de nieuwe AGN, dan moet deze dus niet worden begrepen als een oprisping van een onverbeterlijke anti-positivist, maar als een kritische analyse en niet meer dan dat.⁸ Een filosoof doet in feite niet anders dan zich hiermee bezighouden, maar moet natuurlijk wel bereid zijn naar tegenargumenten te luisteren.

Het een en ander betekent natuurlijk niet dat ik geen visie zou hebben op de geschiedwetenschap of geen standpunt met betrekking tot bepaalde theoretische discussiepunten. Zo ben ik in tegenstelling tot Ankersmit beslist van mening dat geschiedenis wél een wetenschap is en dat dit aspect niet beperkt blijft tot het meer simpele en oninteressante grondwerk, zoals hij het voorstelt. Verder ben ik van mening dat zij op zelfstandige wijze hiertoe in staat is en dat zij dit niet pas wordt door een sociale wetenschap te worden. Per slot van rekening wordt met het Griekse woord 'historia' niet zonder reden zelfs onderzoek in het algemeen aangeduid. Herodotus koppelt verder in de eerste zin van zijn *Historiën* evenmin zonder reden de 'weergave' van zijn onderzoek direct aan dat onderzoek zelf (hij spreekt van een 'historiës apodeiksis'). Deze koppeling is ook een kenmerk gebleven van de moderne geschiedwetenschap en het onderscheid dat Ankersmit wil maken tussen geschiedvorsing en geschiedschrijving is dan ook in strijd met de praktijk van de geschiedbeoefening. Dit onderscheid is bij hem in feite gebaseerd op het standpunt dat feiten en interpretaties van feiten gescheiden dienen te worden gehouden. Zogeheten 'feiten' zijn echter altijd constructies en impliceren derhalve steeds interpretaties. Geldt dit al voor de dagelijkse werkelijkheid, voor het verleden gaat dit in versterkte mate op, omdat het hier een niet meer bestaande werkelijkheid betreft, die zelfs in haar meest simpele elementen

moet worden geconstitueerd aan de hand van geïnterpreteerd bewijsmateriaal.

Om tot het betoog van Van den Braembussche terug te keren: deze noemt als antwoord op de tweede vraag van dit symposium - te weten wie de 'ideale historicus' zou zijn - verschillende namen, waaronder die van Braudel als potentiële Nobelprijswinnaar bepaald opvalt. Onder de door Van den Braembussche genoemde historici mis ik echter één bijzondere figuur, waarop ik hier de aandacht zou willen vestigen: ik bedoel de Engelse historicus Arnold Toynbee. Ik doe dat om de volgende redenen.

In zijn *Narrative Logic* wijst Ankersmit op het probleem van de criteria om te beoordelen welke narratio de meest objectieve is. In dit verband noemt hij de 'scope' van een narratio als het criterium bij uitstek en het is deze die de relatieve objectiviteit van een historische studie zou moeten bepalen. Om deze 'scope' te maximaliseren zou een narratio vooral 'riskant' moeten zijn, analoog aan de functie die Popper wetenschappelijke theorieën toekent.

Welnu, deze criteria in aanmerking nemend zou ik geen historicus kunnen bedenken wiens 'scope' zo ruim is als die van Toynbee in zijn tiendelige *Study of History*.⁹ Deze studie omvat immers niet minder dan de wereldgeschiedenis van alle (bij hem 21) beschavingen van de laatste 6000 jaar en dit lijkt mij bepaald een maximum te vormen. Verder is Toynbee's *Study* doorspekt met vaak uiterst riskante theorieën. Zonder Ankersmits woordgebruik over te nemen en te stellen dat we hiermee dan ook een uiterst objectieve vorm van geschiedschrijving bij de hand hebben, zou ik toch willen beweren dat we in het geval van Toynbee met een buitengewoon markante historicus te maken hebben, die het alleszins verdient in het rijtje van Van den Braembussche te worden opgenomen. In dit verband dient vooral niet te worden vergeten dat Toynbee niet alleen een zeer vakbekwaam vakhistoricus was, maar ook een belezenheid bezat die zijn weerga niet kent. Wat dit betreft is er van een opmerkelijk verschil sprake met bijvoorbeeld Spenglers *Untergang des Abendlandes*. Het interessante van Toynbee's *Study* is ook dat zij aanleiding is geweest voor talloze discussies, waaraan hij ook zelf actief heeft deelgenomen. Zo antwoordt hij in zijn *Reconsiderations* op niet minder dan 150 critici.¹⁰ Voor ons onderwerp is het vooral van belang erop te wijzen dat in de discussies rond Toynbee's werk talloze geschiedtheoretische thema's aan de orde zijn gesteld, zoals dat van de verhouding tussen theorie en empirie, de comparatieve methode, wetmatigheden en de verhouding tussen de geschiedwetenschap en de sociale wetenschappen. Om deze reden verbaast het me enigszins dat deze theoretische goudmijn in de huidige tijd zo weinig aandacht krijgt.

Met wat Van den Braembussche zegt over de zin of relevantie van de geschiedtheorie (het begrip 'nut' moet in dit verband inderdaad worden

vermeden) kan ik het eens zijn. In het algemeen zou ik willen opmerken dat het geenszins het geval is dat men een beter historicus wordt door zich meer met theoretische vragen bezig te houden. Wel kunnen door meer theoretisch inzicht bepaalde vraagstellingen eventueel worden aangescherpt, kan een betere kijk worden verkregen op de verhouding van de geschiedwetenschap met andere wetenschappen, terwijl meer in het algemeen voorkomen kan worden dat theoretische knollen voor citroenen worden verkocht. Met betrekking tot het laatste ben ik het geheel eens met de opmerking van Van den Braembussche 'dat de historische kennis slechts op zeer onrechtstreekse wijze maatschappelijk bruikbaar is'. Helaas moet ik echter constateren dat de wijze waarop de opleiding maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit zich adverteert hiermee in tegenspraak is. Zo staat in een advertentie van deze opleiding te lezen dat 'in de afstudeervarianten wordt gepoogd de verworven historische kennis toe te passen om hiermede een bijdrage te leveren aan het oplossen van actuele maatschappelijke problemen'.¹¹ Als hiermee inderdaad iets wordt beweerd dat theoretisch niet verantwoord kan worden dan lijkt mij eventueel een klacht bij de Reclameraad op zijn plaats.

Een belangrijk aspect van de relevantie van de geschiedtheorie dat Van den Braembussche niet noemt, is haar relatie tot het geschiedenisonderwijs. Fontaine heeft hier uitdrukkelijk wel op gewezen en ik kan alleen maar zeggen het van harte met hem eens te zijn. Wat dit betreft zijn er onder meer in Engeland interessante ontwikkelingen gaande, waarbij er op wordt gewezen dat een geschieddidactiek gebaseerd dient te zijn op een adequate kentheoretische fundering van de identiteit van het vak geschiedenis. In een recente studie wordt de reden hiervoor op kernachtige wijze aldus geformuleerd: 'since we cannot escape assumptions of one sort or another about the past, we had better the most rational knowledge we can get'.¹² Bij ons is er in de praktijk wat dit betreft de laatste jaren bepaald al het een en ander gaande. In dit verband kan in het bijzonder worden gewezen op de methode van Dalhuisen c.s., die in hun *Sprekend Verleden* het vak geschiedenis van een leervak tot een denkvak hebben omgevormd. Hoewel Lorenz mij hierin zeker niet zal bijvallen, doet het mij overigens groot genoegen dat in het door de socioloog Schuyt opgestelde rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over de verplichte basisvorming (dat door de regering is overgenomen) de geschiedenis als verplicht schoolvak is opgenomen en niet opgaat in maatschappijleer, sociale wereldoriëntatie of wat dies meer zij.

Enige jaren geleden is in *Kleio* onder de titel 'het vak ter discussie' een poging gedaan de geschieddidactiek in relatie te brengen met de geschiedtheorie.¹³ Hoewel niet kan worden gezegd dat de betreffende discussies gestructureerd en optimaal zijn verlopen, lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat zij wel het belang van de geschiedtheorie ook voor de didactiek van de geschiedenis hebben geïllustreerd. Dit gegeven is een

extra reden voor de rechtvaardiging van de stelling dat studenten in de geschiedenis inderdaad zijn gebaat bij een serieuze invulling van art. 232b van het Academisch Statuut.

Noten

1. A.G. Olivetti, *Due Saggi su R.G. Collingwood* (Padua 1977).
2. Zie F.R. Ankersmit, 'The dilemma of contemporary Anglo-Saxon philosophy of history', *History and Theory*, Beiheft 25 (1986) 1-27. Op het symposium 'Over nut en nadeel van geschiedtheorie voor de historicus' is door hem de tegenstelling van 'interpretatieve' versus 'wetenschappelijke' geschiedenis geponeerd.
3. Zie Ch.F.G. Lorenz, 'De armoede van het historisme', *Kleio* 25, 2 (1984) 7-11. Voor mijn reactie op deze dichotomie, zie 'De identiteit van de geschiedenis', in hetzelfde nummer van *Kleio*, 11-12.
4. W. Bartley, *The retreat to commitment* (New York 1962).
5. M. Weber, 'Der Sinn der 'Wertfreiheit' der soziologische und ökonomische Wissenschaften' in: Idem, *Methodologische Schriften* (Frankfurt 1968) 229-277, m.n. 249-250.
6. W.J. van der Dussen, *Filosofie van de geschiedenis. Een inleiding* (Muiderberg 1986) 41-57, 70-82.
7. Zie zijn bespreking van mijn boek in de reader voor het symposium 'Over nut en nadeel van geschiedtheorie voor de historicus'.
8. W.J. van der Dussen, 'De nieuwe AGN: een speculatieve totaalvisie in een eigentijdse verpakking?', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 97 (1982) 1-18.
9. Verschenen in 1934 (dl. 1 t/m 3), 1939 (dl. 4 t/m 6) en 1954 (dl. 7 t/m 10).
10. (Oxford 1961).
11. *de Volkskrant*, 18-4-1987. Ik wil hiermee overigens niet suggereren dat Van den Braembussche achter de tekst van deze advertentie zou staan.

12. A.K. Dickinson e.a. eds., *Learning History* (London 1984) ix. Met betrekking tot de relatie tussen geschiedfilosofie en geschieddidactiek, zie *The Philosophy of History Teaching, History and Theory*, Beiheft 22 (1983).
13. *Kleio* 23, 8 (1982), 24, 8 (1983).